

کتاب چیست؟

اکرم عینی

دکترای علوم اطلاعات و دانش‌شناسی

اشاره

همه ما در برهه‌ای از زندگی خود به نوعی با کتاب در ارتباطیم. در کودکی با داستان، در مدرسه با کتاب‌های درسی که تا پایان دوره تحصیلی همراه ما هستند و همچنین کتاب‌هایی که برای کسب اطلاعات و دانش‌افزایی یا سرگرمی می‌خوانیم. در اولین نوشته از سلسله مباحث «فرهنگ کتاب‌خوانی در مدرسه» کتاب را به‌عنوان اولین رسانه مکتوب معرفی می‌کنیم.

تعلیم‌وتربیت فرایند یاددهی‌یادگیری و دانستن است و به کتاب‌های درسی محدود نیست. این فرایند کل‌نگر در طول زندگی ما ادامه دارد. اصطلاح رسانه و مدیا^۱ به معنی حامل، به روش‌های انتقال پیام به عموم مخاطبان و به یک روش ارتباط عمومی اشاره دارد. در فرهنگ‌های لغت، رسانه به معنای ابزار انجام کار، وسیله رساندن و منبعی تعریف شده است که برای ذخیره اطلاعات به کار می‌رود. رسانه‌ها در تقویت جامعه نقش برجسته‌ای دارند و وظیفه آن‌ها اطلاع‌رسانی، آموزش و سرگرمی است. نقش رسانه‌ها در نظام تعلیم‌وتربیت مشهود است. آزمایشگاه‌ها، رایانه‌ها، تلویزیون‌ها و کتابخانه‌ها امروزه به بخشی از برنامه درسی در اکثر مدرسه‌ها تبدیل شده‌اند. رسانه‌ها به شکل‌های متفاوت وجود دارند و هر شکل آن به روشی که دانش‌آموزان اطلاعات را یاد می‌گیرند و تفسیر می‌کنند، تأثیر می‌گذارد. کارکرد رسانه‌ها فراهم کردن اطلاعات، کسب سریع دانش، انتشار و اشاعه اطلاعات، مشارکت در فرایند یاددهی‌یادگیری و عامل آموزش غیررسمی^۲ است (پربیتی، ۲۰۱۴).
رائه پیترسون^۳ در مقاله خود کتاب را به‌عنوان یک رسانه و مدیا معرفی می‌کند و معتقد است کتاب از مهم‌ترین رسانه‌ها و منبعی برای یاددهی‌یادگیری به شمار می‌آید.

کتاب قدمتی پنج‌هزارساله دارد. فرایند نشر کتاب تابع قواعد است و مطالب منتشرشده در کتاب‌ها قابل اطمینان و موثق هستند. هر کشوری، با توجه به قوانین داخلی خود برای چاپ و نشر کتاب محدودیت‌هایی دارد که با در نظر گرفتن مجوزهایی برای کتاب‌ها، این مورد نیز رعایت می‌شود تا کتابی برخلاف قوانین و ضوابط به چاپ نرسد. نظارت بر طبع و نشر کتاب و اجرای صحیح اصل ۲۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به عهده وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و منوط به دریافت مجوز از آن است. طبق مصوبه «اهداف، سیاست‌ها و ضوابط نشر کتاب» مصوب جلسه ۶۶۰ مورخ

۸۹/۱/۲۴ شورای عالی انقلاب فرهنگی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، معاونت امور فرهنگی، دفتر توسعه کتاب و کتاب‌خوانی مسئول ارائه مجوز با هدف اعتلای فرهنگ، ارتقای سطح دانش و تعمیق مبانی و ارزش‌های انقلاب با تأمین آزادی نشر کتاب، حفظ حرمت و حریت قلم، حراست از جایگاه والای علم و اندیشه و تضمین آزادی تفکر در جامعه اسلامی است و بر نشر کتاب، اعم از چاپی و الکترونیکی، مطابق ضوابط قانونی، تأکید می‌کند (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،^۴ ۱۳۸۹).

تعریف کتاب

کتاب از نظر دکتر **هوشنگ ابرامی** عبارت است از: یک رسانه گروهی که در آن مطالبی ضبط شده باشد، قابل انتقال باشد و بازبایی مطالب آن از نظر زمان و مکان محدود نباشد. در دایره‌المعارف «بریتانیکا»، کتاب به **تعریف سازمان یونسکو**^۵ یک اثر چاپی صحافی شده با موضوع ادبی یا علمی است که به‌جز جلد باید حداقل ۴۹ صفحه داشته باشد (بلینگتون،^۶ ۲۰۲۰).

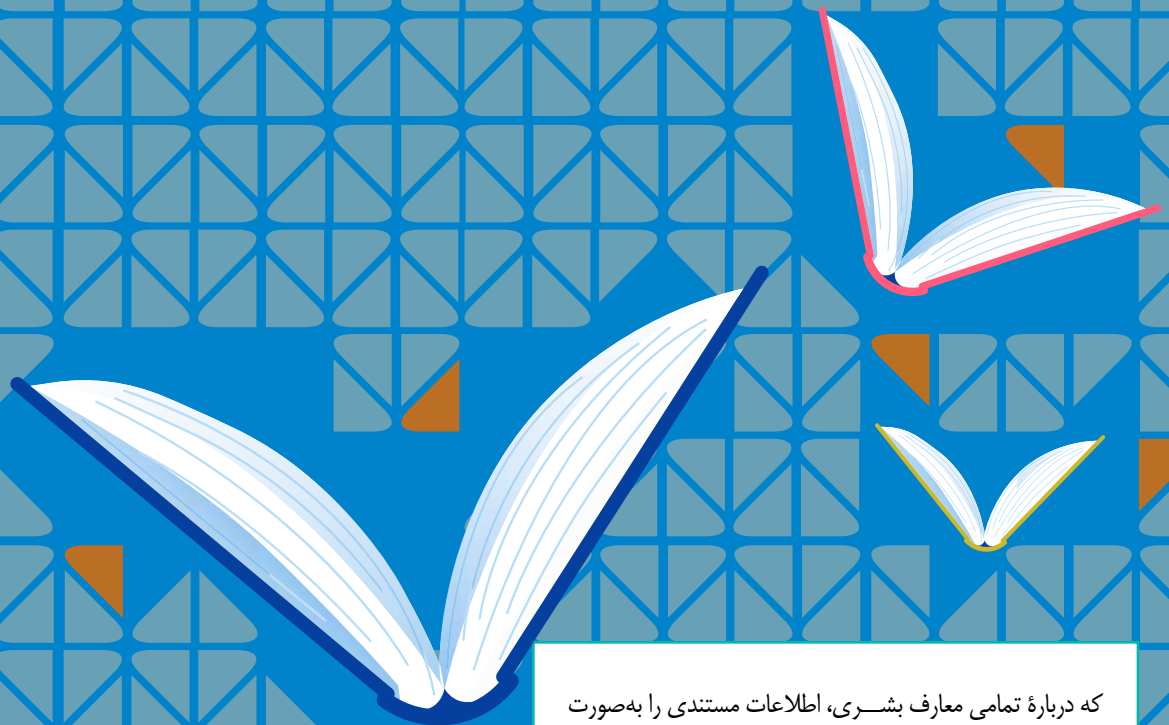
تقسیم‌بندی کتاب‌ها

کتاب از لحاظ کاربرد به دست‌نوشته (نسخه‌های خطی)، درسنامه (کتاب درسی)، کتاب مرجع و کتاب غیرمرجع طبقه‌بندی می‌شود.

کتاب مرجع

مرجع در لغت به معنی جای بازگشت و آنچه به آن رجوع کنند تعریف شده است. در **فرهنگ واژه‌های مصوب فرهنگستان**، **کتاب مرجع** کتابی است که برای دسترسی به اطلاعات خاصی به بخش معینی از آن رجوع می‌شود. کتاب‌هایی هستند که به قصد خوانده‌شدن از اول تا آخر نوشته نشده‌اند، بلکه در صورت لزوم و برای پاسخ‌یابی، بخشی از آن‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرند. این کتاب‌ها منابعی هستند که برای اطلاعات معین و محدودی تهیه و تنظیم شده‌اند، بر حقایق تکیه دارند و حاصل تلاش و کوشش جمعی است. به روش‌های موضوعی، الفبایی یا تاریخی تنظیم می‌شوند و فهرست موضوعی و فهرست منابع دارند.

انواع کتاب‌های مرجع شامل واژه‌نامه‌ها: منابعی که واژه‌های معادل یا ذکر معنی یا کاربرد یا بررسی ریشه کلمات یا هویت دستوری آن‌ها را بیان می‌کنند. **دانشنامه‌ها و دایره‌المعارف‌ها:** منابعی که درباره موضوع‌های گوناگون (عمومی) یا موضوعی خاص (اختصاصی) مقاله دارند. دایره‌المعارف‌ها کتاب‌هایی هستند

شکل و قالب کتابها

با توجه به قالب، انواع کتابها عبارت‌اند از: کاغذی (چاپی)، الکترونیک، تعاملی و صوتی.

کتابهای مصور (کتاب کودک)

کمیک یا مصور به کتابهایی گفته می‌شود که در آنها عکس و متن در کنار هم داستان را پیش می‌برند؛ مثل کتابهای مصور تن‌تن.

قطع کتاب

تعیین قطع به معنی اندازه کتاب است و با توجه به اندازه سطح چاپ، طول سطر، قطع کاغذ و برش‌های آن انتخاب می‌شود. اندازه یا قطع کتاب همان اندازه درازا و پهنای کتاب است. کتاب در اندازه‌های گوناگون وجود دارد. قطع‌های رحلی، وزیری و جیبی از معروف‌ترین قطعه‌های کتاب هستند. رایج‌ترین قطع وزیری است و در ابعاد ۲۰×۱۳ تا ۲۶×۲۰ سانتی‌متر متغیر است. معمولاً در چاپ کتاب‌های هنری و نفیس از قطع رحلی و برای کتاب‌های کودکان از قطع خستی استفاده می‌شود.

پی‌نوشت‌ها

1. Media
2. non-formal agency
3. Preeti
4. Rune Pettersson
5. <https://ketab.farhang.gov.ir/fa/principles/principles89>
6. UNESCO
7. James H. Billington

که درباره تمامی معارف بشری، اطلاعات مستندی را به صورت مقاله ارائه می‌دهند و دانشنامه‌ها کتاب‌هایی هستند که اطلاعات را در بخش خاصی از دانش بشری دربردارند؛ **فرهنگ‌های شرح حال و سرگذشت‌نامه‌ها**: اطلاعاتی درباره زندگی و شرح حال افراد ارائه می‌کنند که ممکن است ملی، جهانی، محلی و نیز اختصاصی و عمومی باشند؛ **منابع جغرافیایی**: منابعی درباره اسامی جغرافیایی (گیتاشناسی‌ها، اطلس‌ها، نقشه‌ها یا منابع مکمل) مانند راهنماهای مسافرتی (راهنمای ایرانگردی و جهانگردی، راهنمای خراسان)؛ **سالنامه‌ها**: خلاصه‌ای از داده‌ها و آمارهای گوناگون بر اساس کشور یا مورد خاص مانند سالنامه آماری کشور؛ **کتاب‌شناسی‌ها**: سیاهه منظم و مرتب کتاب‌ها، یا کتابی درباره کتاب‌هاست؛ **دستورنامه‌ها**: راهنمایی عملی است برای انجام یک عمل مشخص و معین (راهنمای تعمیر اتومبیل، یخچال و ...).

کتاب‌های غیرمرجع

به دو دسته داستانی و غیر داستانی تقسیم می‌شوند: **کتاب‌های داستانی**: قصه‌های ذهنی و حاصل قدرت تخیل و خلاقیت نویسنده هستند که بسیاری از اتفاق‌های آن‌ها در زندگی واقعی شکل نگرفته‌اند. مطالعه ادبیات داستانی (رمان و داستان کوتاه) فایده‌های بسیاری دارد؛ از تقویت تخیل و وسعت‌دادن به دایره لغات مثل رمان، مجموعه اشعار و خاطرات، با توجه به نوع ادبیات، غنایی، حماسی و دراماتیک. برخی از نویسندگان این داستان‌ها را به کارآگاهی، جنایی، پلیسی و معمایی، تاریخی و معاصر، فلسفی، ترسناک، فانتزی و علمی تخیلی طبقه‌بندی کرده‌اند.

کتاب‌های غیرداستانی

کتاب‌های غیر داستانی بر مبنای حقیقت و اطلاعات قابل دسترس نوشته شده‌اند و شامل **کتاب‌های علمی**، مثل فیزیک کوآتوم و اختر فیزیک، کتاب‌هایی در مورد دانش‌های سیاسی، اجتماعی، تاریخی، کتاب‌های دینی، زبان‌شناسی و **کتاب‌های انگیزشی و موفقیت** هستند.